

BABAM SADRİ MAKSUDİ

Babam ve aynı zamanda hocam, üstadım olan Sadri Maksudi Arsal'ı pek az kimsenin benim kadar iyi tanıdığını zannediyorum. Onun her zaman ve her yerde etrafına ilim, ahlak, fazilet, ideal saçmış olan şahsiyetini tanıtmak benim vazifemdir.

Bana anlattıklarından, duyduklarımından, okuduklarımdan hasıl olmuş ve zihnimde bir şerit gibi uzanan tercümeihali şaşılacak bir mantığa itaat ede, harikulade bir bütünlük gösteren, hareketli, zengin ve dolgun bir hayattır.

Kazan şehrine yakın şirin bir kasabada, çok dindar bir ailede dünyaya gelmiş, okuma çağına gelince Kazan'daki Allamiye Medresesinin iptidai kısmına leylî olarak verilmiştir. Burada şark ilimlerini ve şark dillerini mükemmel surette tahsil ettiği halde, muasır medeniyetin dışında kalmakta olduğunu hissetmiş ve Garp alemine nüfuz etmek için bir vasıta, bir pencere telakki ettiği Rusçayı gizli gizli öğrenmeğe başlamış. Ondört yaşına geldiği zaman, ailesinin ve muhitinin tenkidine ve takbihine rağmen, en iyi arkadaşı olan ve ileride Kazan Türklerinin en meşhur romancısı olacak Ayaz İshaki ile birlikte Rus Muallim Mektebine girmiştir. Rus mektebini bitirir bitirmez, il işi "Maişet" adlı bir roman yazmak olmuştur. Bu roman milli istirablarla kıvranan bir gencin hikayesi, Kazan Türklerinin milli problemlerinin bir panoramasıdır.

Milletinin problemlerinin çözebilmek, milletine yardım etmek için genç Sadri Maksudi kendisinin henüz kâfi derecede mücehhez olmadığını hisseder. Yüksek tahsilini yapmak, hem de Türklüğün merkezi, kıblesi olan İstanbul'da yapmak arzusundadır. O sıralarda tanıştığı ve daima "manevi babamdır" diye göz yaşları ile andığı büyük Türk mefkurecisi İsmail Gaspıralı kendisine emelinin gerçekleşmesi için manen ve maddeten yardım eder.

1900 de İstanbul'a gelir. Şöhretini duyduğu ve ağabeyi Hadi Maksudinin evinde muntazam takip ettiği İstanbul gazete ve mecmualarında yazılarını okuduğu, eserlerini mütalea ettiği şahsiyetlerle bir tanışmağa teşebbüs eder. Bu şahsiyetlerin çoğu, ve bilhassa Ahmet Mithat Efendi, kendisine Paris'e gitmeği, tahsiline orada devam etmeği tavsiye ederler.

1906'da Paris Hukuk Fakültesinde mezun olduktan sonra Kazan'da avukatlık yapmak üzere memleketine döner. Devlet avukatlık sınavını muvaffakiyetle verdiği sırada büyük Rusya'da yeni meşrutî rejime göre seçimler başlar ve diğer ekaliyetler gibi Türk ekaliyetleri de Rus Millet Meclisine, yani "Duma" ya gönderecekleri mimessilleri intihab ederler. Sadri Maksudi Kazan mebusu seçilir. Bir müddet sonra Rusya'dan İngiltere'ye bir Parlamento Heyeti gitmesi mevzu bahis olunca, Duma'nın en iyi Fransızca konuşan mebuslarından olarak heyete dâhil olur ve Kral VII nci Edward'ın misafiri bulunur. Döndükten sonra "İngiltereye Seyahat" adlı bir küçük eser neşrederek İngiliz demokrasisine hayranlığını anlatır ve Kazan münevverleri arasında demokrasi idealini uyandırmaya, yaymaya çalışır.

Sadri Maksudi iki devre azası bulunduğu Rus Meclisinin gerek heyeti umumiye içtimalarında, gerek grup toplantılarında, yalnız Kazan Türklerinin ve Rusya Müslümanlarının hak ve menfaatlerini müdafaa etmekle kalmamış, Türk birliğini Rus istatistiklerine ve haritalarına dayanarak haykırmış ve her fırsatta Türkiye lehinde nutuklar söylemek cesaretini göstermiştir.

"Rus hükümeti Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçmezse, bütün Rusya Müslümanlarını karşısında muhalif bulacaktır" sözlerini ihtiva eden nutku o zamanki İstanbul matbuatına da geçmiştir.

Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra kurulan muvakkat hükümet Türkistan'ı idare etmek üzere ihdas ettiği Umumi Valilik Heyetinin dört azalığından birine Sadri Maksudi'yi tayin etmiş ve uhdesine Maarif işleri verilmiştir.

Sadri Maksudi'nin en aziz emeli milletini hür ve müstakil görmek olduğu için, o sıralarda, Rusya'nın siyasi durumunu göz önünde tutarak, emelini gerçekleştirmenin yollarını aramıştır. Kendisi gibi düşünen arkadaşlarının da teşebbüsü ile 1917 senesinin temmuzunda Kazan'da Rusya Türkleri Kongresi toplanmış. Bu kongrenin toplandığı Şehir Tiyatrosunda babamın söylediği nutku dinlerken hüngür hüngür ağladıklarını bana pek çok kimseler anlatmışlardır. Aynı gün, "Milli-medeni Muhtariyet"¹ ilan edilmiş ve Millet Meclisini toplamakla vazifeli bir "Muhtariyet Heyeti" seçilmiş, Sadri Maksudi bu heyetin reisi olmuştur. 1917 senesinin Kasım ayında içtima eden Millet Meclisi Muhtar Türk Devletini idare etmek üzere "Milli İdare" isminde bir icra organı teşkil etmiş ve Sadri Maksudi'yi "Milli İdare Reisi" ünvanı ile Devlet Başkanı seçmiştir.

Babam hakkında şahsi hatıraları geriye giderek yokladığım zaman ilk olarak hayalimde beliren şey koyu kırmızı renk intibai ve küçücük festir: Üç-dört yaşında bir yavru idim. Bir gün bayram veya doğum günüm olacak ki, bana bir sürü oyuncaklar, bebekler hediye ettiler. Ben misafir odamızın pembe halısı üzerinde sarı buklemi bebeklerim arasında otururken babam içeri girdi ve bana o zamana kadar hiç görmediğim bir çeşid bebek uzattı. Bebek erkekti ve başında kırmızı bir şapka vardı. Babam;

- Bu şapka değidir, festir, dedi. Bu bebek bir İstanbul bebeğidir, İstanbul efendisi.

Ve beni kolları arasına alarak havaya kaldırdı. Sonra bir koltuğa oturdu. Ben onun kucağında, İstanbul efendisi benim kucağında.

- Dinle, dedi. "Türkler yalnız Kazan'da değil, dünyanın birçok yerinde vardır. Türkler çok büyük millettir, en büyük millettir. Bir zamanlar birçok büyük hanlıklar kurmuşlardı: Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Türkistan Hanlığı, İstanbul Hanlığı. Fakat Türklerin düşmanı olan Ruslar bu Hanlıkları bir bir yıktılar. Şimdi bir tek Hanlık kaldı: İstanbul Hanlığı. Oradaki Türkler hür ve müstakildir. Rus polisi, Rus askeri hiç bir işlerine karışamaz. Polis ve asker de Türktendir. İşte bu bebek oradan geliyor. Fakat şimdi Ruslar başka milletlerle birleştiler, İstanbul Hanlığı ile harbediyorlar. İstanbul'u almaya çalışıyorlar. Orası son Türk ülkesidir. Hepimizin müstakil vatanıdır. Orası da yenilirse bütün Türkler esir olacaklar. İşte onun için her gün gazeteleri korkudan titreyerek açıyoruz."

Aradan tahmin edemediğim bir zaman geçmişti. Artık babamdan herkes "Reis" diye bahsediyordu. Benimle konuşmağa vakti yoktu. Çalışma odasında saatlerce yüksek sesle konuştuğu adamlarla mühim işler yaptıklarının farkında idim. Kış ve yaz böyle geçti. Yeniden kış geldi.

Birgün ben sokakta kardan adam yaparken babamın evden çıktığını gördüm. Her zaman şöyle gülümseyip geçtiği halde, bu defa durdu, beni kaldırıp kucakladı ve uzun uzun öptü. Bir daha kendisini senelerce görmedim. Meğer Bolşevikler Türk devletini yıkmışlar, babamın kafasını getirene bin ruble vaad etmişler, bizi yeniden esir etmişler. Babam de Fransa'ya geçmiş, Sulh Konferansı nezdinde Kazan Türklerinin haklarını tanıtmak için uğraşmış.

Bir ilkbahar mevsimi Finlandiya'da buluştuk. Birkaç ay, cömert ve ikramcı Finlandiya Türklerinin misafiri olarak kaldık. Bu devir çocukluk hayatımın en mesud devridir. Babamın bize hasredecek çok

¹ Tatarca "Milli-Kültürel Muhtariyet", kültür kelimesine muhtariyet diyorlar

vakti vardı. Bir sayfiye yerinde çam ormanları arasında oturuyorduk. Babam kardeşimle beni günde iki defa ormana gezmeğe götürüyordu. Fakat biz biraz yürüdükten sonra “Baba bize masal anlat” derdik. Bir çam ağacının dibine annemin verdiği örtüleri yayar ve uzanırdık. Babam anlatmağa başladığı. Masal çok defa vatanımı kurtaran bir kahramanın, bir halk çocuğunun hikayesi idi.

Çok geçmeden Berlin’e geldik. Babamın ilmi hayatı başlamıştı. Sabahtan akşama kadar kütüphanede çalışıyor, Türk tarihi hakkında bir kitap yazıyordu. Pazar günleri evimiz Kazanlı Türk talebeleri ile dolup taşıyordu. Bunların bazıları kendilerine Tatar diyorlardı ve buna babamın pek canı sıkılıyordu.

Tatar kelimesini sevmezdi. Derdi ki “Bu isim bir cehalet ve şüursuzluk mahsuludur. Tatar Moğol’un müradıfidir (*eş anlamlıdır*). Daha doğrusu bir Moğol kabilesinin adıdır. Moğollar ise Türk değildirler. Fakat Moğollar bir müddet Türk ülkelerinde hâkim buldukları için, Ruslar Moğollarla Türkleri birbirleri ile karıştırmışlar ve hepsine birden, istihkar (*hakir görme*) makamında Tatar demişler. Tıpkı Fransızların Almanlara Bosch demesi gibi. Farzedin günün birinde Almanlar kendilerine Bosch demeğe başlasınlar. Kazan Türklerinin, Kırım Türklerinin kendilerine Tatar demesi tıpkı buna benzer.

Babamın Berlin devlet kütüphanesinde tetkik ve araştırmaları nihayet bulunca Paris’e yerleştik. Babam Sorbonne’a bağlı bir enstitüde Türk Kavimleri Tarihi okutuyordu. Fakat 29 teşrinievvel 1923 tarihinden itibaren içinde yeni bir emel doğmuş bulunuyordu. Hür ve müstakil vatana gitmek. Gazi Mustafa Kemal’in elini sıkılamak. 1924’te yalnız gitti. 1925’te ailece geldik ve Ankara’da yaşamağa başladık.

Babam sevinçli, neşeli, mesuddu. Hukuk mektebindeki müderrisliği ile ailesinin hayatını temin edebildiği için değil, çok geçmeden mebus olduğu için de değil, hatta Atatürk’ün teveccühüne ve dostluğuna mazhar olduğu için de değil. Bu müstakil vatan parçasında Türklük için tasavur ettiği emellerin gerçekleştiğini gördüğü için, yapılan inkılaplarla Türklüğün kuvvetleneceğini, yükseleceğini ümid ettiği için.

1928 ile 1938 arasında babam bir çok inkılab hareketlerine, kültür hamlelerine, mütealaları, teklifleri, terviçleri (*destekleri*) ile karıştı. Tam on sene hemen her hafta, bazan haftada iki defa Atatürk’ün sofrasına çağrıldı. Akşam yediye doğru telefon çaldığı zaman bilirdik ki Yaverliktendir.

Inkılabin laboratuvarı vazifesini görmüş olan “sofra” etrafındaki sohbet ve münakaşalarda Atatürk’ün müşavere tekniğini, kendi fikrini başkalarına kabul ettirmek, umumun kararı haline getirmek veya bilakis başkasının fikrini kendi fikri halinde formüllendirmek hususundaki taktiğini babam bana tefferuatle anlatmıştı.

Babamın şapka inkılabı ve harf inkılabı sahasında hiç bir hissesi yoktur. Fakat diğer bazı inkılab hareketlerinde rolü mevcuttur.

Dil inkılabının Sadri Maksudi’nin “Türk Dili İçin” adlı kitabı ile ne kadar sıkı surette alakalı olduğunu ispat eden vesikalar sayısızdır. Tarih Kurumunun Sadri Maksudi’nin son Türk Ocakları kongresinde yaptığı bir teklif üzerine tesis edildiğine ve tarih çalışmalarına bundan sonra başladığına “Türk Tarihi hakkında mütalealar” adlı risale bir delildir. Soyadı kanununun hazırlanmasında, Darülfunun islahında, Üniversite hocaları için “Profesör” unvanının kabul edilmişinde Sadri Maksudi’nin çok büyük, hatta birinci derecede rolü olduğunu bilenler çoktur.

Sadri Maksudi'nin en büyük, asıl büyük tarafı eğilmek nedir bilmeyen bir karaktere sahip oluşu idi. İdealinden, prensiplerinden hiç bir zaman, hiç bir kuvvet karşısında fedakârlık yapmamıştır. Daima, her yerde doğruyu söylemiş, hakikat bildiğini müdafaa etmiştir.

Menfaat mülâhazası nedir bilmez, hak ve hakikatin fevkinde kıymet tanımazdı. Hayranı olduğu ve çok sevdiği Atatürk'ün bile bazı arzu ve emirlerine mukavemet etmiştir. Güneş, dil teorisi lehinde, bütün ısrarlarına rağmen, Atatürk onun ağzından bir tek cümle alamamış, Hititlerin veya Yunanlıların Türk olduğuna dair bir kelime söyletememiştir.

Bir gün Meclise “Denizbank” ın tesisine dair bir kanun getirdiler. Kürsüye çıktı. Denizbank kelimesinin Türk gramerine ve Türk dilinin ruhuna tamamen aykırıdır, diye uzun izahat verdi. Kürsüden inip yerine oturduğu zaman bir arkadaşı kolundan çekerek;

- Ayol, ne yaptın. Denizbank adını Atatürk koymuş, dedi.

Verdiği cevap şudur:

- Ne çıkar, hakikat değişmez ki'

Ve Denizbank hadisesi patlak verdi. Cild cild eserleri, hukuka, Hukuk Tarihine, Hukuk Felsefesine, Türk Hukukuna dair kitapları hak için mücadele, haksızlık için mücadele mevzularına hasredilmiş sahifelerle doludur. Hakın ve hakikatin müdafası uğruna her şeyini feda etmeğe hazır. Çok defa etmiştir de. Onun bu hareketine bazıları “gaf” ismini verirlerdi. Fakat o, menfaati pahasına, hak ve hakikat istikametinde hareket ettiği zaman öyle bir vicdan huzuru duyardı ki, gaftan bahsedenler bu huzurun tadını tasavvur bile edemezler.

- Plutark'ın kitabındaki adamlar serisinden bir insandın, baba! Ölüm döşeğinde, hastalıkla pençeleşirken bile yüzün çizgisiz buruşuksuzdu. Vicdanın gibi, hayatın gibi.

Edebiyet içinde hayalin ne güzeldir babacığım!

Ruhun müsterih olsun! Seni örnek alacak, senin izinde yürüyecek Türk evladları çoktur.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart, 1957